

Суб'єктивна сторона залишення в небезпеці

Проблеми безпеки громадян, охорони їх життя та здоров'я являють собою сьогодній один з пріоритетних напрямів у державній правовій політиці України. Кримінальний кодекс України здійснює охоронну функцію щодо вказаних цінностей, зокрема, ст. 135 КК встановлює кримінальну відповідальність за завідоме залишення в небезпеці особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану. Склад цього злочину досліджували такі науковці, як П. Андрушко, І. Горелік, О. Горелік, Т. Кірпи́ченко, В. Малі́нін, П. Орлов, О. Тимчук, М. Хавронюк, Н. Ярмиш та ін. Але й сьогодні залишається низка невирішених питань стосовно визначення змісту ознак даного злочину, в тому числі й об'єктивної сторони залишення в небезпеці.

Метою цієї статті є аналіз ознак саме суб'єктивної сторони залишення в небезпеці.

Суб'єктивна сторона складу злочину характеризує психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння і до його наслідків. Характерними ознаками суб'єктивної сторони злочину є вина, мета та мотив вчинення злочину [8, 29]. Деякі науковці додають четверту ознаку суб'єктивної сторони, називаючи її *емоційним станом*.

Спочатку розглянемо **вину** як ознаку суб'єктивної сторони залишення в небезпеці. Більшість дослідників виділяють вину або лише у формі умислу, або – необережності. Однак існує й інша точка зору щодо подвійної (змішаної) форми вини. Так, у кримінальному праві застосовуються терміни «подвійна», «змішана» та «складна», що виступають як синоніми при визначенні вини. Для пояснення значення подвійної форми вини слід наголосити, що вона властива багатьом злочинам, при кваліфікації яких слід окремо встановити психічне ставлення суб'єкта злочину як до діяння, так і до його наслідків. Наприклад, М. Хавронюк застосовує при визначенні вини поняття «злочини із складною виною», розуміючи під цим наявність у складі злочину всіх ознак форми вини (як умислу, так і необережності) [28, 12].

Водночас, Б. Волков [3, 41], О. Светлов [15, 65-68], І. Філановський [26, 150], О. Рарог [23, 162], І. Тяжкова [21, 51-53], В. Нерсисян [12, 47] та ін. обґрунтовують іншу точку зору, відповідно до якої існують злочини із двома формами вини, тобто коли в межах одного злочину незалежно

одне від одного існують умисел та необережність. Це означає, що третього виду форми вини не існує. Зокрема, С. Горбаченко критикує подвійну форму вини, заперечуючи окреме встановлення психічного ставлення особи до діяння та наслідків [25, 60-61]. Отже, існують як прибічники, так і противники твердження щодо існування подвійної форми вини, яка визначає психічне ставлення суб'єкта злочину окремо до вчиненого діяння і до заподіяних наслідків.

На нашу ж думку, змішана форма вини існує і саме вона притаманна залишенню в небезпеці, що дає можливість визначити правильну кваліфікацію та відмежувати близькі за об'єктивними ознаками склади злочинів.

Щоб дослідити детальніше вказану форму вини при залишенні в небезпеці, спочатку необхідно розглянути деякі суб'єктивні ознаки, які знаходяться в безпосередньому зв'язку з нею.

Серед описаних у диспозиції ч. 1 ст. 135 КК України ознак залишення в небезпеці до суб'єктивних належить термін **«завідомо»**. В сучасній, як і в радянській науці кримінального права, існують різні погляди щодо змісту суб'єктивної сторони цього злочину. Найпоширенішою є така точка зору – залишення в небезпеці може бути вчинене лише із прямим умислом. З українських науковців на цьому наголошують Ю. Александров [9, 179], О. Тимчук [20, 84] та М. Хавронюк [2, 293]. Цю точку зору поділяють і деякі російські вчені, наприклад, С. Бородін [22, 78] та Н. Семерньова [24, 100]. Свого часу О. Горелік вважав, що цей злочин може вчинятися не тільки з прямим умислом, але також і з непрямым [4, 12], П. Осіпов і М. Шаргородський навіть доводили, що при залишенні в небезпеці із суб'єктивної сторони можливі непрямий умисел або злочинна самовпевненість [10, 597]. Деякі автори взагалі не конкретизують вид умислу в цьому злочині, зокрема, П. Андрушко [25, 316], М. Бажанов [19, 129], Т. Кірпи́ченко [6, 14-15], А. Піонтковський [11, 141] та ін.

Висновки про суб'єктивну сторону залишення в небезпеці лише у формі прямого умислу ґрунтуються на тому, що в ст. 135 КК вказано на завідомість при вчиненні вказаного злочину, а ч.ч. 1, 2 цієї статті передбачають злочини з формальним складом, які можуть вчинятися лише з прямим умислом [13, 118].

Дехто з науковців, розглядаючи умисну форму вини при залишенні в небезпеці, вказують на особливості інтелектуальної та вольової ознак цього злочину. Так, на їхню думку, інтелектуальна

ознака при залишенні в небезпеці включає в себе усвідомлення суб'єктом злочину небезпечності стану, в якому перебуває потерпілий, та наявність реальної можливості допомогти йому. Вольова ж ознака полягає в бажанні ухилитися від виконання обов'язку по наданню допомоги [16, 168; 17, 204; 18, 178].

Інтелектуальна ознака включає лише усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння. Вольова ж ознака характеризується бажанням не надати допомогу безпорадній особі, яка знаходиться в небезпечному для життя стані. Отже, злочини, передбачені ч.ч. 1, 2 ст. 135 КК, можуть бути вчинені лише з умислом (прямим та непрямым).

Частина 3 ст. 135 КК має матеріальний склад злочину. При юридичному аналізі цієї норми необхідно з'ясувати психічне ставлення особи не тільки до вчиненого нею діяння, а й до його наслідку. Якщо стосовно самого діяння наявний прямий умисел, інтелектуальні ознаки його полягають в усвідомленні суспільно небезпечного характеру цього діяння, тобто не тільки розумінні фактичної сторони того, що вчиняється, а й розумінні його соціальної шкідливості. Суттєва особливість передбачення наслідків в даному випадку полягає у тому, що воля особи не спрямована на досягнення суспільно небезпечного наслідку, але припускає можливість його настання. Незважаючи на передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді смерті чи іншої небезпеки, особа не бажає їх настання, вони не потрібні їй ні як основний, ні як проміжний наслідок. Особа, не спрямовуючи свою волю на досягнення наслідку, все ж таки свідомо допускає можливість його настання, при цьому її ставлення до нього виявляється в байдужості і відсутності розрахунку на його відвернення. Тобто, при залишенні особи в небезпечному для життя стані у суб'єкта злочину відсутня цілеспрямованість діяння на досягнення певного суспільно небезпечного результату. За відсутності цієї умови, тобто при бажанні досягти такого результату, це діяння слід було б кваліфікувати не за ст. 135 КК, а за тією статтею, зміст диспозиції якої охоплює це злочинне діяння. Наприклад, при умислі на позбавлення життя – як щодо діяння, так і щодо наслідків – його необхідно кваліфікувати за ч. 1 ст. 115 КК або за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК, залежно від суб'єкта злочину та від потерпілого.

Отже, висвітлюючи вольовий момент вчинення злочину, слід зазначити, що він полягає у небажанні суб'єкта злочину надати допомогу безпорадній особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані.

Існує умова, що стосується суб'єктивної сторони вчинення злочину, за якої особа не нестиме кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці. Суть її полягає в неусвідомленні су-

б'єктом злочину небезпечного для життя стану безпорадної особи. Поняття завідомості означає, що особа знає про певні факти чи обставини, які впливають зі змісту кримінально-правової заборони залишення в небезпеці. При цьому суб'єкт усвідомлює наявність обставин, щодо яких передбачена завідомість. Найважливішим тут є те, що в особи має бути достовірне знання про них. Особа, яка зобов'язана надати допомогу потерпілому, відповідно до змісту диспозиції ст. 135 КК, повинна достовірно знати про його небезпечний для життя стан. Тому ми пропонуємо в диспозицію ч. 1 ст. 135 КК внести зміни, тобто після слів «яка перебуває» доповнити текст словами «*завідомо для винного*». Це дозволить розв'язати низку спірних питань при кваліфікації.

Враховуючи викладене вище, можна стверджувати, що суб'єкт злочину, передбаченого ст. 135 КК, має усвідомлювати такі обставини: 1) небезпечний для життя потерпілого стан; 2) безпорадність особи, про яку даний суб'єкт повинен був піклуватися або яку поставив в небезпечний для життя стан; 3) загроза життю потерпілого виникла внаслідок поставлення його в небезпечний для життя стан суб'єктом злочину чи іншою особою; 4) суб'єкт злочину має можливість надати необхідну потерпілому допомогу [24, 101].

Змістове значення слова «завідомо» на початку диспозиції не розкриває всієї сутності поняття, яке передбачене в ст. 135 КК, але дає підстави вважати, що завідомість завжди означає усвідомлення особою, яка чинить будь-яке діяння, відповідних обставин, та виступає в якості ознаки, яка характеризує інтелектуальний момент умислу, але при цьому ніякого відношення до вольового моменту не має. Також можна погодитися з поглядами щодо трактування поняття «завідомо» П. Орлова, який стверджував, що в діях особи є склад злочину лише тоді, коли вона достовірно знала про небезпеку, що загрожує потерпілому, і про те, що вказана небезпека загрожує життю останнього [14, 76].

Якщо розкривати зміст завідомості конкретних обставин, то він є результатом їхнього психічного відображення та являє собою знання суб'єкта про наявність цих обставин. Ще до початку вчинення злочинного діяння, яке утворює об'єктивну сторону залишення в небезпеці, завідомість означає, що особа знає про обставини злочинного діяння, передбаченого ст. 135 КК.

Якщо особа не усвідомлює того, що інша особа знаходиться в небезпечному для життя стані, то відповідальність для винного не настає. Так, водій автомобіля, який збив пішохода та, переконавшись у тому, що потерпілий мертвий, залишив його на дорозі, не відповідатиме за злочин, передбачений ст. 135 КК, а лише за ч. 2 ст. 286 [1, 363].

П. Орлов на рахунок ознаки «завідомості» при залишенні потерпілого в небезпечному для життя

стані стверджує, що для кримінальної відповідальності необхідний високий ступінь усвідомлення винним ще до вчинення злочину достовірного знання про те, що особа знаходиться в небезпечному для життя стані, що вона безпорадна тощо. Усвідомлення суб'єктом небезпечного для життя стану передбачає, що йому відомо про існування джерела небезпеки, його вплив на організм потерпілого, про те, що дане джерело являє загрозу для життя [14, 75].

Зазвичай, якщо на початку диспозиції статті вживається термін «завідомо», то він стосується не лише самого діяння, а й його наслідків, що не є властивим для цього складу злочину, оскільки, враховуючи інтелектуальний та вольовий моменти умислу, можна зазначити, що стосовно діяння у винного є прямий умисел, а щодо наслідків – необережність. Але якщо вживати термін «завідомо» і до наслідків вчиненого діяння, то вчинене слід кваліфікувати не як залишення в небезпеці, а як умисне вбивство (ст. 115 КК).

Для визначення суб'єктивної сторони, крім усвідомлення суб'єктом злочину, що розглядається, небезпечного для життя стану та безпорадності потерпілого, необхідна ще одна її ознака – бездіяльність повинна мати характер свідомого неприпинення небезпеки, суттю якого є усвідомлення особою, яка вчиняє злочин, можливості вчинення необхідних дій. Своєю чергою, усвідомлення спроможності надати допомогу є неможливим без усвідомлення того, яка допомога необхідна потерпілому, які дії необхідно вчинити, аби надати йому допомогу. Як відомо, можливість надати допомогу є ознакою об'єктивної сторони, а усвідомлення такої можливості – це ознака суб'єктивна. Тому, якщо фактично існує така можливість, але суб'єкт помилково вважає, що вона відсутня, то власну бездіяльність суб'єкт оцінює не як свою поведінку, а як прояв непереборної сили, у зв'язку з чим не може йти мова про кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці.

В даному випадку йдеться про заходи по усуненню небезпеки, що відомі суб'єкту. Коли певний засіб, за допомогою якого можна усунути небезпеку, не відомий особі (внаслідок відсутності необхідних знань, психофізичного стану в момент, коли необхідно надати допомогу, та ін.), то слід визнати, що суб'єкт не усвідомлював можливості надати допомогу шляхом застосування вказаного засобу. Тобто в даному випадку відсутній умисел, а тому – й суб'єктивна сторона залишення в небезпеці, що свідчить і про відсутність в діях особи складу злочину.

Умисну чи необережну форму вини можна визначити, враховуючи час (пора року, час доби), місце і стан безпорадної особи, яка залишена в небезпечному для життя стані. Також необхідно враховувати, яка була ймовірність того, що в

результаті ненадання допомоги може настати смерть потерпілого чи інші тяжкі наслідки.

Що стосується суб'єктивної сторони залишення в небезпеці, яка передбачена ч. 2 ст. 135 КК, то вона також виражається щодо діяння у формі умислу – як прямого, так і непрямого. В даному випадку про форму вини можна судити з того, в яку пору року, в якому місці, в який час і в якому стані дитину залишають в небезпеці, і, відповідно, впродовж якого часу її можна врятувати.

У ч. 3 ст. 135 КК встановлена відповідальність за залишення в небезпеці, якщо воно спричинило смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки.

В юридичній літературі відсутня єдність поглядів з приводу того, якою має бути форма вини в досліджуваному злочині стосовно наслідків. При першому виді бездіяльності: бездіяльності-невтручання, коли небезпечний для життя стан потерпілого виникає поза діями винного і останній не виконує своїх обов'язків з надання допомоги, суб'єктивна сторона відносно наслідків може виражатися як в необережності, так і в умислі. При іншому виді бездіяльності, коли особа сама поставила потерпілого в небезпечний для життя стан і допомоги йому не надала, внаслідок чого потерпілий загинув, суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 3 ст. 135 КК, може бути виражена щодо наслідків лише в необережності. Якщо суб'єкт злочину бажає настання смерті потерпілого чи інших тяжких наслідків або свідомо припускає можливість їх настання, тобто щодо наслідків буде встановлено умисел (прямий або непрямий), його бездіяльність має кваліфікуватися за статтями, що передбачають відповідальність за умисне вбивство чи заподіяння тілесних ушкоджень, залежно від наслідків, які настали в результаті вчиненого діяння.

Так вважають, зокрема, Ю. Александров [9, 179], П. Андрушко [25, 317], М. Бажанов [19, 134], І. Горелік [5, 34].

Враховуючи оцінку психічного ставлення суб'єкта залишення в небезпеці при бездіяльності-невтручання до наслідків, що настали в результаті вказаного діяння, стає зрозумілим, що важливе значення при кваліфікації відіграє усвідомлення суб'єктом небезпеки, що загрожує безпорадній особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. При вказаному виді бездіяльності небезпека, що загрожує особі, виникла не в результаті дій винного і не залежала від його поведінки, тому наслідки не є результатом його дій. Саме тому ставлення суб'єкта злочину залишення в небезпеці полягає не в умислі на спричинення наслідків, а в розумінні можливості їх настання. В цьому разі винна особа передбачає можливість настання смерті потерпілого та легковажно розраховує на відвернення суспільно небезпечних наслідків.

Стосовно умислу щодо наслідків при безді-

яльності-невтручанні власну точку зору мав І. Горелік: якщо вважати, що суб'єкт залишення в небезпеці при бездіяльності-невтручанні усвідомлював небезпеку, передбачав і бажав чи свідомо допускав настання смерті потерпілого, то його ставлення до наслідків виявляється в умислі. В такому випадку умисел стає обов'язковою ознакою залишення в небезпеці. Це призводить до висновку, що в кожному епізоді залишення в небезпеці слід бачити убивство чи замах на вбивство. Однак, на думку І. Гореліка, такий висновок суперечить самому факту існування норм про кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці. Із зазначеного вище вчений робить висновок, що суб'єктивна сторона бездіяльності-невтручання при залишенні в небезпеці полягає в умисній бездіяльності – при усвідомленні небезпеки, що загрожує беспорядній особі, яка залишена в небезпечному для життя стані [5, 35-36].

Іншої думки дотримується М. Коржанський, який стверджує, що вина особи, яка залишила іншу особу в небезпеці, виражається в байдужості щодо наслідків вчиненого діяння, тобто в діях із побічним умислом [7, 88]. Отже, М. Коржанський заперечує існування необережної форми вини щодо наслідків діяння, передбаченого ст. 135 КК, а також не припускає наявності прямого умислу стосовно наслідків при залишенні в небезпеці особи, про яку повинен був піклуватися суб'єкт злочину.

Ми погоджуємося з точкою зору М. Хавронюка, який стверджує, що «ставлення винної особи до наслідків, передбачених ч. 3 ст. 135, може характеризуватися тільки необережністю... бездіяльність особи, яка сама поставила потерпілого в небезпечний для життя стан або скористалась таким його станом, свідомо допускаючи настання смерті останнього чи інших тяжких наслідків, за умови, якщо від даної особи залежить настання чи ненастання цих наслідків, необхідно кваліфікувати за статтями, що передбачають відповідальність за умисні вбивство чи заподіяння тілесних ушкоджень» [1, 293].

Отже, при залишенні в небезпеці суб'єктивна сторона характеризується необережною формою вини щодо наслідків, тобто злочинною самовпевненістю та злочинною недбалістю. Інтелектуальна ознака злочинної самовпевненості полягає у ставленні суб'єкта до суспільно небезпечних наслідків. Залишаючи особу в небезпечному для життя стані, суб'єкт злочину не усвідомлює реального розвитку причинного зв'язку між своєю поведінкою і наслідками, хоча міг би, обміркувавши можливі наслідки вчиненого ним діяння. В даному випадку має місце передбачення абстрактної можливості настання наслідків. Інтелектуальний момент при злочинній недбалості характеризується тим, що особа не передбачає наслідків, які можуть виникнути в результаті діяння.

Якщо в діянні особи наявні ознаки злочинної недбалості, то необхідно встановити наявність обов'язку та можливості суб'єкта злочину передбачити настання смерті чи інших тяжких наслідків. Об'єктивним критерієм злочинної недбалості є обов'язок особи передбачити наслідки вчинюваного нею діяння, суб'єктивним – можливість їх передбачення.

Суть вольової ознаки злочинної самовпевненості полягає в тому, що особа легковажно розраховує на відвернення суспільно небезпечних наслідків. В цьому випадку суб'єкт розраховує на ненастання зазначених наслідків, однак сподівання його виявляється марним, оскільки надія на певні обставини, що могли б відвернути настання суспільно небезпечних наслідків або їх частини, була помилковою і наслідки не були відвернені.

Вольова ознака злочинної недбалості щодо наслідків при залишенні в небезпеці полягає в тому, що особа не використовує свої психічні та інтелектуальні здібності, за наявності такої можливості для здійснення вольових дій з метою запобігання настанню суспільно небезпечних наслідків.

Таким чином, при залишенні в небезпеці вина особи виражається у формі умислу (прямого та непрямого) до вчиненого діяння та необережності (злочинної недбалості та злочинної самовпевненості) до заподіяних наслідків. У зв'язку з цим стає недоречним використання поняття «завідоме» в диспозиції ст. 135 КК, оскільки воно стосується як діяння, так і наслідків. Саме тому пропонуємо виключити зі змісту диспозиції вказаної статті термін «завідоме», що усуне протиріччя при кваліфікації залишення в небезпеці.

Також необхідно ще з'ясувати факультативні ознаки суб'єктивної сторони залишення в небезпеці. Ними є мета та мотив вчинення даного злочину. Метою залишення в небезпеці є бажання винного ухилитися від надання допомоги потерпілому.

Мотиви вчинення цього злочину можуть бути різними (прагнення уникнути кримінальної відповідальності, небажання обтяжувати себе, байдуже ставлення до долі близької людини, егоїзм, небажання допомагати через брак часу, неприязнь до потерпілого, легкодухість, ревності, помста тощо). На кваліфікацію вчиненого вони не впливають, але враховуються при призначенні покарання.

Оскільки головними завданнями дослідження є: обґрунтування актуальності і важливості для кримінально-правової науки розгляду питань суб'єктивної сторони злочину «залишення в небезпеці в контексті її значення для правозастосовної та правозахисної діяльності; з'ясування місця суб'єктивної сторони в системі ознак складу злочину залишення в небезпеці», а також особливостей встановлення форми вини в процесі

кваліфікації злочинів, — то, з огляду на викладене вище, можна зробити ряд висновків.

По-перше, спірним є питання щодо визначення ознак суб'єктивної сторони вказаного діяння. По-друге, кримінально-правова заборона залишення в небезпеці має подвійну форму вини, тобто — умисел (прямий і непрямий) щодо діяння та необережність (злочинна самовпевненість та злочинна недбалість) щодо наслідків. По-третє, термін «завідоме» слід виключити з початку диспозиції ч. 1 ст. 135 КК. По-четверте, ч. 1 вказаної норми після слів «яка перебуває» варто доповни-

ти словами «завідомо для винного». Тобто, ч. 1 ст. 135 КК треба викласти в такій редакції: «Залишення без допомоги особи, яка перебуває *завідомо для винного* в небезпечному для життя *або здоров'я* стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя *або здоров'я* стан, — ... »

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — Вид. 3, перероб. та доп. — Х.: ТОВ «Одісей», 2007. — 1184 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. — Вид. 3, перероб. та доп. / За ред. М. І. Хавронюка. — К., 2003. — 1056 с.
3. Волков Б. С. Проблема воли и уголовная ответственность. — Казань, 1965. — 136 с.
4. Горелик А. С. Ответственность за оставление в опасности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Ленинград, 1964. — 23 с.
5. Горелик И. И. Квалификация преступлений, опасных для жизни и здоровья. — Минск, «Вышэйш. школа», 1973. — 320 с.
6. Кирпичеко Т. В. Уголовная ответственность за оставление в опасности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1983. — 22 с.
7. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина особлива: Курс лекцій. — К., 2001. — 432 с.
8. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частина: Навч. посібн. / [В. О. Кузнецов, М. П. Стрельбицький, В. К. Гіжевський.]; За ред. І. В. Оленченко. — К.: Істина, 2005. — 380 с.
9. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручн. / Відп. ред. В. І Шакун. — К., 1998. — 894 с.
10. Курс советского уголовного права. Особенная часть: В 5 т. / Отв. ред. М. Д. Шаргородский, Н. А. Беляев. — Т. 3. — Ленинград, 1973. — 436 с.
11. Курс советского уголовного права. Особенная часть: В 6 т. / Под ред. А. А. Пионтковского. — Т. 5. — М., 1971. — 453 с.
12. Нерсесян В. А. Ответственность за неосторожные преступления. — СПб., 2002. — 153 с.
13. Никифоров Б. С. Субъективная сторона в «формальных» преступлениях // Сов. гос-во и право. — 1971. — № 3. — С. 115 — 120.
14. Орлов П. И. Уголовная ответственность за оставление в опасности потерпевшего при автопроисшествии: Учебное пособие. — Х., 1982 — 91 с.
15. Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления. — К., 1978.
16. Советское уголовное право. Особ. часть / Под ред. Г. А. Кригера и др. — М., 1982. — 367 с.
17. Советское уголовное право. Особ. часть: Учебник / Под ред. П. И. Гришаева и др. — М., 1988. — 423 с.
18. Советское уголовное право: Учебник. Часть Особенная / Под ред. В. А. Владимирова и др. — М., 1979. — 425 с.
19. Сташис В. В., Бажанов М. И. Личность — под охраной уголовного закона. — Симферополь, 1996. — 235 с.
20. Тимчук О. Л. Суб'єктивна сторона залишення в небезпеці // Підприємство, господарство і право. — № 1. — 2004. — С. 80—84.
21. Тяжкова И. М. Неосторожное преступление с использованием источников повышенной опасности / Под ред. В. С. Комисарова. — СПб., 2002. — 165 с.
22. Уголовное право России. Особенная часть: Учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. — М., 1999. — 412 с.
23. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / Отв. ред. Б. В. Здравомыслов. — М., 1996. — 498 с.
24. Уголовное право. Особ. часть: Учебник для вузов / Отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнакова, Г. П. Новоселов. — М., 1998. — 431 с.
25. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий. — Изд. 3, исправ. и доп. / Отв. ред. С. С. Яценко. — К., 2003. — 1119 с.
26. Филановский И. Г. Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению. — Ленинград, 1970. — 173 с.

О. В. Микитчик,

начальник кафедры кримінального права
Київського національного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

В. В. Бабаніна,

ад'юнкт кафедри кримінального права
Київського національного університету внутрішніх справ